

Драган ДРАШКОВИЋ

ПРИЛОЗИ ЗА ИСТОРИЈУ ЗДРАВСТВА У КАРАНОВЦУ — КРАЉЕВУ У XIX ВЕКУ

У развоју здравствене службе у Карановцу — Краљеву организован приступ може се пратити од 1837. године, када је за потребе гарнизона основана Војна болница. То је време када кнез Милош Обреновић, по нормализовању српско-турских односа, у циљу заштите становништва од разних епидемија, убрзано ради на коришћењу стеченог права из Хатисерифа 1830. године да се у Србији могу »постановљавати« болнице.

До довођења првих лекара и апотекара у Србију, за лечење и исцелјивање разних врста болести болесници су се обраћали претежно надрилекарима: хећимима, видарима, берберима, траварима, бабама у чијем лечењу је поред употребе народних лекова било доста враџбина, бајања, гашења угљевља, молитви, опасивања итд.

У односу на опште прилике и стање здравства у Србији, није се издвајао ни Карановац. Међутим, у Карановцу се од почетка XIX века може уочити и пратити израженији прогон појединих облика исцелитељства. На удару су биле вештице, врачаре, проропи и лажни сведци. По суровости у прогону и кажњавању посебно се истицао Антоније Ристић — Пљака, војвода карановачки (1808 — 1813), Карађорђевог зет, кога ни сам Карађорђе у неким поступцима није могао обуздати. Примери који се налазе код Милапа Ђ. Милићевића у »Поменику« најбоље илуструју наведене тврдње.

»Неки Сеничанин, момак, који је служио у Пљаке, а доцније је био момак у Пегра Лазаревића — Цукића причао је да је Пљака неку бабу, за коју је био чуо да је вештица, живу испекао усред Карановца.

Сеничанин је набрајао појединце све што је чинила ова јединица од како су је припекли докле је ватра већ није спржила, али ја то од грозоте не могу овде писати...

Поменуло се — не повратило се!¹

»Сину једвог врачара, Пљака је пребио десну руку и леву ногу, па га тако ојађена везао и обесио коњу о ункаш. И тек пошто је прошло неко време, заповедио је да се убије.

Несрећни отац, врачар, то је све морао гледати својим очима, па тек онда је бесни војвода заповедио да се и он погуби.«²

Охоло попапање војводе Пљаке изазивало је код жене му Саве, Карађорђевог ћерке, болне реакције које јој је лечила баба *Ситанка-Пазарка*.

О томе код Милана Ђ. Милићевића стоји: »Нека баба Станка-Пазарка, која се је налазила у Пљакиној кући око жене његове г-ђе Саве, причала је како је врло често морала завијати пуцак Пљакиној жени: 'Јер, вели, чим војвода дрекне, па кога убије, или пребије, а то се је дешавало врло често, само кад је код куће, њој се, јадници, од страха мужевља, одмах развије пуцак, па се стане претурати и јаукати од болова.«³

Прогон и забрана појединих испелитеља и обичаја народних у Карановцу настављен је и у време кнеза Милоша. Тако нпр: поп Никола Костић, кнез Пожешке нахије, је известио кнеза Милоша, 10. септембра 1818. године, да се лажни светац — пророк није појављивао на Савиној води у Надибру (Драгосињци). О окупању народа на Савиној води Никола Костић је одлуку препустио кнезу Милошу, а око »амама« у Карановцу већ је забрањено: »а засавину воду што се купе они кажу има: адет остарине те се купе до сад: аодсад како вирекнете Гдару Заукарановцу што су се купили како је Гдар васо дошао и познао ће с амам мисмо рекли да се не купе и више од сад неће нико.«⁴

Први значајан корак за развој здравства у Карановцу је оснивање болнице 1837. године које је уследило после одлуке о спајању Пожешке и Карановачке војне команде. О њеном раду постоји мало сачуваних података.

»За гарнизон у Карановцу основана је мала болница 1837. године, у некој малој згради до Ибра, близу Пљакићева Шанца: И она је имала место првих болесничких кревета само једну широку клупу за шест болесника.«⁵

»Тифусна зараза захваћила је ове године и мали гарнизон у Карановцу. Од његових тифусних болесника, а није их изгледа ни било много, умро је само један војник: у бунилу 'он је ноћу устао из кревета, изашао из болнице и удавно се у Ибру.«⁶

Рад карановачке војне болнице није био сталан већ је наизменично прекидан и обнављан зависно од реорганизације у војсци. Укупан број лекара у Србији још увек је био мали, посебно хирурга. Због тога у Карановцу налазимо више података о самоуким докторима. У списку пореских обвезника среза карановачког за 1839. годину у вароши Карановцу под ред. бр. 156 уписао је *Јоксим Докџор* са назнаком у »примечанију« да је »одвећ убог нема бапштине« и да »има само један берберлук«⁷ те му је стога пореска обавеза смањена на половину пореске главе.

За разлику од наведеног доктора Јоксима подаци о карановачком хирургу *Ђорђу Пелцеру* и операцији везаној за његово име заузимају значајније место у хронолошком следу карановачког здравства. Они су из мемоара Стефана — Стевче Михаиловића, начелника чачанског округа 1840 — 42. године и пружају сазнање о првом стационарном лечењу, о постојању прве приватне болнице у Карановцу.

Сећајући се на најмлађег брата Глигорија, који је по завршетку гимназије са осамнаест година ступио у државну службу у Чачак, Стевча је записао: »По том, наскоро га заболела нога у колену и отекило. После неког времена, доктор Ђорђе Пелцер из Карановца (где је болесник био) провали му оток те истече сав крвав гној и (нађе) све иструлело месо око ноге, до саме голе кости цеванице на ноги. По том добих ја писмо од доктора, и од брата Глигорија, да му је боље, но да му пошаљем још неке потребне ствари из Чачка и то им ја пошаљем у суботу. А сутрадан у недељу у време службе, кад је звонило на достојно, ударе га из ноге у три пут једно за другим жигови од колена на више к срцу и умре! А пре

тога, кажу, да се био овеселио и поцјевао. И тако се његов живот сврши. По том довешен је из Карановца у Чачак кочијама. Карановачки житељи сви су га с честју испратили, а неки и до Чачка, као и кроз села, као Самаила и остала.»

О наведеном доктору *Ђорђу Пелцери* са сигурношћу се може тврдити да му је хирургија била споредно занимање и да је у пигању највероватније неки самоуки хирург. Основно занимање му је било трговина и угоститељство јер његово име се налази у списку »прихода од објављенија трговаца и калауза находeћи се у Нахији пожепској, који за 1831 годину с марвом тргују«⁹, затим у списку опорезивања механа »од дмитрова дне 1831 до дмитрова дне 1832 год. «¹⁰ као и у списку »мсаџија« о плаћеној аренди за 1837. годину.¹¹

Интензивнији развој здравствене службе у Карановцу може се пратити од 1853. године када је седиште Чачанског округа премештено из Чачка у Карановац. Поред осталих погодности и предности Карановац као седиште округа добија окружног лекара, а то су били: *Јован Петровић* 1853. године и *Штебан Тренчини* 1855 — 1864. године.

Пред поновно враћање седишта округа у Чачак 1859. године бележимо захтев министра унутрашњих дела упућен »Савету Књажевства Србског« од 20. октобра »... да се за Заведeње за сумашедше уступи у Карановцу оно здание, у ком су ономашња окружна Надлежатељства до сад смештена била.«¹²

Болница за »сумашедше« требало је да се отвори у Пожаревцу где је био обезбеђен простор у касарни и набављена опрема, али због смештаја једног гарнизонског одељења у планиран простор тражено је њено отварање у Карановцу у згради у којој су окружна надлежства била смештена. У случају да и ту не може тражепо је: »... да се за то заведение нарочита кућа начини.«¹³

Сви су изгледи да ова болница није започела рад у Карановцу јер је већ 1862. године Општина Карановачка давала једну своју зграду на три године бесплатно како би се болница за лечење френгова и других заразних болести из Рашке у Карановац преместила.

Министар унутрашњих дела Никола Христић је о томе 9. фебруара 1863. године известио Државни Савет: »За лечење френгови и други заразитељни болести у окружју чачанском, постројена је Болница на Рашкој, у зданију карантина, и највишим решењем од 20. Септембра 1861. године № 1875 прописано је да лекар те болнице стално обитава на Рашкој; допније наређено је да се френгови и из окружја Ужичкога и Крушевачкога упућују у ту болницу ради лечења.

За време изванредни околности видло се, да се болесници устручавају на Рашку у Болницу ићи ради лечења, због блискости границе, и што су путови кои у Рашку воде, врло незгодни особито зими, и по рђавом времену; и да се због тога к пожељној цели као што треба доћи неможе.

По известију Начелничества окружја чачанскога од 18. децембра прошле године, општина Карановачка уступа за лечење френгови једну своју кућу у Карановцу, на три године бесплатно, у којој по наводу тога началничества може се сместити до 20 болесника; Стога је Правитељство Његове Светлости нашло за добро, да се напред наведена болница и лекар са Рашке премести у Карановац.¹⁴

Одговор Државног Савета је гласио: »Премда Савет налази да је овај премештај болнице уместан и цели сходан, ипак држи да за овакву ствар није потребно нарочито закондатно решење.«¹⁵

Стога је највероватније министар унутрашњих дела Никола Христић одобрио премештај болнице са Рапке у Карановац и то пре 22. маја 1863. године, јер је тога дана командир III брдске батерије из Карановца молио поменутог министра да се за лечење војника подручне му батерије уместо окружног лекара, који се у Чачку налази, одреди лекар *Јован Сибер* који се у Карановцу налази.¹⁶

Да је лекар *Јован Сибер* стално »обитавао« у Карановцу потврђује Попис житеља и његовог непокретног имања у Карановцу од 22. новембра 1863. године у коме је под задњим бројем 552 уписано његово име са следећим подацима: ... лекар, стар 49 година, жена Јозевина 27 година, кћер Славка, имања — нема, месечни приход — од плате 37 талира.«¹⁷

Јован Сибер је радио од почетка у болници што се закључује и из извештаја окружног лекара од 20. јануара 1864. године. У њему окружни лекар Тренчини Стеван извештава министра унутрашњих дела о разлозима неслагања количине лекова »правителствени који се при болници карановачкој налазе« са тренутним инвентарним стањем. Разлика, односно мањак, уследио је поред осталог што »Началство ово није прислало и они 9 комада оригинална рецепта г. Сиберова од месеца новембра и децембра претпрошле год.«¹⁸

Рад Болнице за френгове и заразне болести у Карановцу најбоље одсликава извештај од 6. новембра 1865. године коју је поднео *Јован Сибер* за рачунску 1864/5. годину (од 1. новембра 1864. до краја октобра 1865. г.).

Из извештаја се сазнаје да је крајем октобра 1864. године у болници затечено свега три болесника.

Од новембра 1864. до 31. октобра 1865. године кроз болницу је прошло 62 болесника »(застареле разне венер. болести са ранама спољашним и у устима 30, заразителни ток из носа 3, канков. са фимоз. 8, канков. са ранама 2, наследствене ф. болести 2, шуга 1, лупус 2, ипијас 1, кастобоље 1 са ранама на ногама 3, ћелави 9)«. Укупно 65 болесника. Из болнице је у том периоду изашао свега 61 болесник и то: излечених 50, неизлечених 3, са олакшањем 7 и умрли 1. Отпуштени болесници лежали су у болници укупно 1823 дана, а заосталих на даљем лечењу крајем октобра 1864. године било је 4 болесника. Структура лечених била је: мушких 39, женских 12 и деце 11.«

На крају извештаја *Јован Сибер* је закључио да »за време лечења пр. године при овим заразним болестима показало се, да осим разне застареле форме венерије, многе наследствене болести у народу има, које се обично у виду као херпес, лупус носа, некрозе и у укривљеним костима појављују, особито над млађима. Успех лечења са калихидрајод и каломеланом у обште је врло добар био.«¹⁹

После овог извештаја *Јована Сибер* из 1865. године о раду Болнице за френгове и заразне болести подаци о развоју здравствене службе у Карановцу — Краљеву су оскуднији. Ипак, на основу имена лекара која знамо и времена када су радили намеће се закључак да је присуство среског или општинског лекара у Карановцу — Краљеву до краја XIX века било континуирано. То су:

<i>Максимовић Јован</i>	... 1879. год. ...
<i>Јовановић Илија</i>	... 1882. год. ...
<i>Коловић Илија</i>	1883—1890. год.
<i>Ристић Костија</i>	... 1897. год. ...

Поред њих познато је и име војног лекара *Маржик Јосифа* 1884. год. ... што са податком да је Министарски Савет 1. децембра 1876. године одобрио 80 дуката за болничке трошкове у Карановцу говори о постојању и војне здравствене службе.²⁰

Даља истраживања ће свакако расветлити и овај период у развоју краљевачког здравства.

Напомене:

¹ Милан Ђ. Милићевић, Поменик — знаменитих људи у српскога народа новијега доба, XXVII књига Чупићеве задужбине, Београд 1888. стр. 549.

² Милан Ђ. Милићевић, нав. дело, стр. 549.

³ Милан Ђ. Милићевић, нав. дело, стр. 548.

⁴ Књажевска канцеларија, Књига прва, Нахија Пожешка 1815 — 1839, приредио Данило Вуловић, Београд 1853, стр. 16.

⁵ Радосав Марковић, Војска и наоружање Србије Кнеза Милоша, САНУ, Београд 1957, стр. 252.

⁶ Радосав Марковић, нав. дело, стр. 257.

⁷ Историјски архив Краљево, Пореска књига Начелства округа Чачанског за срез Карановачки, 1839. год.

⁸ Мемоари — Стефана — Стевче — Михаиловића, приредио Живан Живановић, СКА, Београд 1928, стр. 49.

⁹ Једно столеће Краљева — 1815 — 1915, приредио др Бранко Перуничкић, Историјски архив Краљево, Краљево 1966, стр. 52.

¹⁰ Књажевска канцеларија, Књига прва, Нахија Пожешка 1815 — 1839, приредио Данило Вуловић, Београд 1953, стр. 414.

¹¹ Чачак и Горњи Милановац 1815 — 1865, приредио др Бранко Перуничкић, Историјски архив Чачак, 1968, стр. 312.

¹² Архив Србије, ДС № 819/859.

¹³ Архив Србије, ДС № 819/859.

¹⁴ Архив Србије, ДС № 59/863.

¹⁵ Архив Србије, ДС № 59/863.

¹⁶ Чачак и Горњи Милановац, стр. 735.

¹⁷ Једно столеће Краљева, стр. 275.

¹⁸ Чачак и Горњи Милановац, стр. 743 — 744.

¹⁹ Чачак и Горњи Милановац, стр. 775 776.

²⁰ Записници седница Министарског Савета Србије 1862 — 1898, приредио др Никола П. Шкеровић, Београд 1952, стр. 248.